

عبادت

واژه «عبادت» در اصل به نظر بسیاری از واژه شناسان به معنی «**خضوع**» **طبری** در **تفسیر** «جامع البیان» می‌گوید: اصل **عبودیت** «که به نظر او شامل عبادت نیز می‌شود» نزد همه **عرب** به معنی **ذلت** و خاکساری است.^[۱] قرطبی نیز می‌گوید: «اصل عبادت **خضوع** است»^{[۳] [۲] [۴] [۵]} لازم به ذکر است برخی از منابع یاد شده به جای «خضوع» لفظ «ذلت» آورده‌اند، که نزدیک به خضوع است. یا «نهایت خضوع» است.^{[۶] [۷] [۸]}

فهرست مندرجات

- ۱ - تعریف عبادت
  - ۱.۱ - نهایت خضوع
  - ۱.۲ - اطاعت و فرمانبرداری
  - ۱.۳ - معانی متعدد به تناسب موارد
  - ۱.۴ - عمل مقرون به قصد قربت
- ۲ - ارزیابی تعاریف
- ۳ - مفهوم قصد قربت
- ۴ - معادل فارسی عبادت
- ۵ - تشابه عبودیت و عبادت
- ۶ - تفاوت عبودیت و عبادت
- ۷ - شرایط کمال عبادات
  - ۷.۱ - مشکل تر باشد
  - ۷.۲ - مهم تر باشد
  - ۷.۳ - اثرش پایدارتر باشد
  - ۷.۴ - در خط پیامبر باشد
  - ۷.۵ - سبقت داشته باشد
  - ۷.۶ - در شرایط دشوار انجام شود
  - ۷.۷ - نشاط و دوام داشته باشد
  - ۷.۸ - عبادت خود را بزرگ نشمارد
  - ۷.۹ - با بصیرت باشد
- ۸ - پانویس
- ۹ - منبع

تعریف عبادت

مفهوم «عبادت» در استعمال متداول و شایع آن تا حدودی مورد اختلاف است و در این زمینه چند نظر وجود دارد:

← نهایت خضوع

همان معنای اصلی، یعنی خضوع یا نهایت **خضوع**. این معنا مورد قبول اکثر واژه شناسان است.^{[۹] [۱۰] [۱۱]} همان طور که گفته شد اکثر کتابهای لغت و بسیاری از کتابهای **تفسیر** همین معنا را مورد تأیید قرار داده‌اند.

← اطاعت و فرمانبرداری

اطاعت و **فرمانبرداری**^{[۱۲] [۱۳] [۱۴] [۱۵]} برخی نیز «عبادت» را «اطاعت خاشعانه» دانسته‌اند^[۱۶]

← معانی متعدد به تناسب موارد

معانی متعدد به تناسب موارد^[۱۷] (مثل خضوع، اطاعت و ...)

← عمل مقرون به قصد قربت

عملی که همراه با «**قصد قربت**» و انگیزه الهی است.

با دقت در مفهوم و کاربردهای واژه «عبادت» روشن می‌شود که هر چند عبادت نوعی خضوع و فروتنی است، اما هر خصوصی عبادت نیست. بدون شک کسی که در برابر شخصی **تواضع** و خضوع می‌کند نمی‌گویند او را عبادت کرده است. همچنین هرگونه «اطاعت» و فرمانبرداری مصداق عبادت نیست. اینکه در اسلام عبادت غیر **خدا حرام** است اما تواضع و اطاعت دیگری **جایز** است. دلیل بر این مطلب است که عبادت مرادف این دو واژه نیست. بنابراین، معنای اول و دوم مورد تأیید نیست.

ارزیابی تعاریف

نظریه سوم، که عبادت را چند مفهومه گرفته است، هر چند ممکن است صحیح باشد، اما سؤال اصلی این است که مفهوم اولی و شایع عبادت کدام است؟ به عبارت دیگر، عبادت ممکن است معنای حقیقی اولی و ثانوی داشته باشد، در این صورت باید مفهوم متداول و نخستین آن که بدون قرینه از آن فهمیده می‌شود روشن گردد.

نظریه چهارم، یعنی عملی که با قصد قربت و جهت‌گیری الهی باشد، مورد قبول اکثر **عالمان فقه و اصول** [۱۸] [۱۹] [۲۰] [۲۱] [۲۲] و برخی دیگر است. خاطر نشان می‌شود، مقصود اکثر **عالمان فقه و اصول** از این تعریف، عبادتی است که در اسلام مطرح است، نه دقیقاً بیان معنای لغوی آن (چنان که در متن توضیح داده شده است) به نظر می‌رسد این معنا نزدیک‌ترین معنا به مفهوم عبادت باشد، با این توضیح که، بنابر اینکه مفهوم اصلی عبادت **خضوع و خشوع** باشد، منظور از آن خضوعی است که همراه با نوعی «تقدیس» مقصود از «تقدیس» هرگونه تقدیسی نیست (مثل تقدیس **امام** یا پیامبر)، بلکه مقصود قداستی است که جنبه الوهیت و ربوبیت داشته باشد. یعنی خضوعی که با اعتقاد به الوهیت و ربوبیت معبود اعم از اینکه خدای حقیقی باشد یا پنداری و اعم از اینکه رب مطلق باشد یا رب النوع و ... انجام شود. این تفسیر از عبادت را «علامه بلاغی» [۲۳] و همچنین «**شهید مطهری**» [۲۴]، بیان کرده است مرحوم حاج مصطفی خمینی نیز در تفسیر خود آن را به عنوان «وضع تعینی» (و نه تعیینی) برای عبادت تأیید می‌کند. زیرا اگر خشوع توأم با تقدیس (به مفهومی که بیان شد) نباشد، مثلاً در برابر انسانی بدون اعتقاد به ربوبیت و خضوع کند، مصداق «ادب» و احترام است، نه «عبادت». شاید مقصود برخی اهل لغت و تفسیر که عبادت را به مفهوم «نهایت خضوع» [۲۵] [۲۶] یا «اطاعت خاشعانه» [۲۷] دانسته‌اند نیز همین معنا باشد. لسان العرب» در یک مورد، «عبد» را به «تأله» تفسیر کرده که شاید به مفهومی که گفته شد نزدیک‌تر باشد.

این مفهوم، لاقلاً معنای حقیقی اولی و شایع عبادت است می‌تواند معنای «اسم مصدری» داشته باشد، که بدین معنا بر **نماز و روزه** و مانند آن اطلاق می‌شود و می‌تواند «مصدر متعدی» باشد که به معنای «عبادت کردن» (یجا آوردن نماز و ... است و اگر معنایی درگیر چون خضوع، اطاعت و ... دارد، معنای حقیقی ثانوی (یا مجاز) است (که نیاز به قرینه دارد). مؤید این مطلب، سخن امام صادق علیه‌السلام درباره حقیقت عبادت است که فرمود: «نیت خوب - قصد قربت - داشتن در اطاعت، آن‌گونه که خدا دستور داده است» [۲۸]

مفهوم قصد قربت

منظور از «قصد قربت» در تعریف عبادت، آن است که عمل، انگیزه و جهت الهی داشته باشد، اعم از اینکه به خاطر **محبت** و رضای **حق** باشد یا امثال امرای و با شکرگذاری به درگاه او یا دستیابی به **بهشت** یا فرار از **عذاب** و ...

معادل فارسی عبادت

معادل فارسی لفظ عبادت را برخی «**بندگی**» و «**پرستش**» دانسته‌اند. [۲۹] البته فرهنگ معین عبادت را به صورت مصدر متعدی معنا کرده است، یعنی پرستش کردن، بندگی کردن. [۳۰] همان طور که توضیح داده شد، واژه عبادت، بر نوعی «تقدیس» دلالت دارد، در حالی که واژه «بندگی» (بدون قید) فاقد این ویژگی است، از این رو در مورد بندگی انسان‌ها نسبت به یکدیگر نیز فراوان استعمال می‌شود، که مرادف «بردگی» و «غلامی» است لفظ «بندگی» در واقع بیشتر، معادل واژه «**عبودیت**» است، نه «عبادت». البته اگر از واژه «بندگی»، بندگی خاص، یعنی «بندگی **خداوند**» اراده شود، دلالت بر تقدیس می‌کند، لکن چنین معنایی از لفظ «بندگی» (بدون قید) فهمیده نمی‌شود. اما کلمه «پرستش»، به مفهوم عبادت نزدیک‌تر است، زیرا مشتمل بر ویژگی «تقدیس» نیز هست. حداقل بخشی از عبادت (همان طور که امام خمینی در تهذیب الاصول فرموده است معادل **پرستیدن** (مصدر متعدی) است. واژه «عبودیت» نیز (همانند عبادت) در اصل، به نظر بسیاری از واژه‌شناسان، به مفهوم «خضوع» است. [۳۱] [۳۲] و در استعمال متداول آن، معنای متعددی چون خضوع [۳۳] (که همان معنای اصلی است)، اطاعت، [۳۴] پرستش گفته شده است. [۳۵] برخی نیز «عبودیت» را مرادف با «عبادت» دانسته‌اند. [۳۶] [۳۷] همان طور که هر «اطاعتی» نیز عبودیت نیست (هر چند عبودیت بدون اطاعت معنا ندارد). نظر دیگر، که عبودیت را مرادف عبادت دانسته است، نیز با کاربردهای این واژه سازگار نیست. زیرا لفظ «عبادت»، در استعمال شایع آن، نوعاً درباره خدا به کار می‌رود، البته واژه عبادت و مشتقات آن در مورد غیر **خدا** هم استعمال شده است، لکن یا حقیقت ثانوی است یا مجاز. [۳۸] درحالی که لفظ «عبودیت» در مورد **انسان** نیز فراوان استعمال می‌شود. در برخی دعاها آمده است «... ای کسی که یوسف را بعد از عبودیت (بردگی) پیامبر قرار دادی». [۳۹] همچنین در مورد «زید» که در خدمت **پیامبر** بود و **پدر** و **مادر** وی او را از پیامبر خواستند، اما زید خدمت‌گزاری نزد آن حضرت را بر رفتن به نزد پدر و مادر ترجیح داد، به او گفتند: «انتخار العبودیه»، یعنی: آیا عبودیت را بر آزادی ترجیح می‌دهی .... [۴۰] در کتابهای فقهی نیز عبودیت در مورد غلام و برده استعمال شده است. به‌عنوان مثال در کتب فقه آمده است: «و لا يجوز رد الحر الى العبودیه»، یعنی، **جایز** نیست **انسان** حر و آزاد شده را به بردگی و عبودیت برگرداند [۴۱]

تشابه عبودیت و عبادت

به نظر می‌رسد واژه «عبودیت» به دلیل کاربردهای آن به مفهوم «بندگی»، «بردگی»، «مملوکیت»، «عبودیت» و مانند آن است. در کتاب بحار قضیه ای را از یکی از اصحاب امام صادق علیه‌السلام نقل می‌کند که مشتمل بر جمله‌ای است که می‌تواند شاهدی بر مطلب فوق باشد. وی می‌گوید: «در **مسافرت** به **مدینه** همسفری داشتم که (به دلیل) کمر به خدمت و «عبودیت» او بستم: «... و طنت نفسي عليه من خدمته و العبودية له...» [۴۲] عبودیت اگر به **خدا** انتساب پیدا کند، شخصی به واسطه آن، عنوان «**عبدالله**» می‌یابد ر روایات متعدد آمده است: بهترین نامها آن است که دلالت بر عبودیت کند مثل عبدالله و عبدالرحمان و ... [۴۳] و اگر به غیر خدا انتساب پیدا کند، عنوان «**عبد غیر خدا**» می‌یابد. در کتاب «شرح الاسماء الحسنی» نوشته «حاج ملا هادی سبزواری» آمده است: در شب معراج به پیامبر خطاب شد: «هر چه از سعادت‌ها که می‌خواهی درخواست کن! پیامبر گفت: من را به عبودیت خودت منتسب کن! در این هنگام این آیه سبحان الذی اسرى عبده... نازل شد». [۴۴]

تفاوت عبودیت و عبادت

تفاوت **عبودیت** با عبادت، بنابراین معنا (جدا از مسئله تقدیس)، این است که عبادت از مقوله «**فعل**» و عمل است که انسان انجام می‌دهد، اما عبودیت «صفت» است که انسان به آن متصف می‌شود. مثلاً می‌گویند: فلانی «صفت عبودیت» دارد، اما نمی‌گویند «صفت عبادت» دارد (بلکه فاعل آن است). این در صورتی است که عبودیت به معنای «اسم مصدری» در نظر گرفته شود، اما اگر به صورت «مصدر متعدی» لحاظ شود، به مفهوم «بندگی کردن» است، که از مقوله فعل و عمل است و اگر به همین معنا به خدا انتساب یابد (بندگی خدا کردن)، در این صورت از نظر مصداق با عبادت یکی خواهد شد. شاید کسانی که واژه عبادت و عبودیت را به یک معنا گرفته‌اند، اولاً عبودیت را «مصدر متعدی» فرض کرده‌اند و ثانیاً عبودیت مقصد یعنی عبودیت **خداوند** را منظور کرده‌اند. در اینجا مناسب است نظر امام خمینی قدس سره درباره موضوع عبادت، که در میحت «تعبدی و توصیلی» علم اصول بیان کرده‌اند، آورده شود. ایشان می‌گویند: «عبادت؛ **واجب** آن است که نیاز به **قصد قربت** دارد و آن بر دو قسم است. قسم اول عبادتی است که نفس عمل برای عبودیت و تقرب به خداوند تشریع شده است مثل نماز و حج که در زبان فارسی به آن «پرستش» می‌گویند. قسم دوم عملی است که نفس عمل برای تقرب به خداوند وضع نشده است، مثل زکات و خمس. این قسم هر چند عبادت است و بدون قصد قربت امثال نمی‌شود، اما مصداق عبودیت و پرستش نیست». از سخنان ایشان استفاده می‌شود که عبادت به طور کلی عبارت است از عملی که با قصد قربت انجام شود، اما هر عبادتی **پرستش خداوند** نیست بلکه عملی که برای اظهار

شرایط کمال عبادات

غیر از شرایط صحت و قبول عبادات، اموری هم جزء شرایط کمال عبادت است. این شرایط، نشان دهنده ارزش والاتر و محتوای بهتر و تأثیر بیشتر عبادات است. شرایط کمال عبادات، از این قرار است:

← مشکل تر باشد

انجام کارها و عبادات **آسان**، از همه کس بر می آید، ولی عباداتی که دشوارتر است و همت و اراده و رنج بیشتری لازم دارد، با ارزش تر و به کمال نزدیک تر است. **قرآن**، از کسانی که در دوران سختی، پیامبر خدا را یاری و پیروی کردند ستایش می کند. [۴۶]
امام مجتبی - علیه السلام - با آنکه مرکب سواری داشت، ولی پیاده به سفر حج می رفت تا پاداش بیشتری داشته باشد. **قرآن**، از نماز شب خوانانی تمجید می کند که خود را از بستر نرم و گرم جدا کرده به نیایش و نماز می پردازند. [۴۷]
علی - علیه السلام - فرموده است: «أَفْضَلُ الْأَعْمَالِ مَا أَكْرَهْتَ تَفْسِكَ عَلَيْهِ» [۴۸]
برترین کارها آن است که خود را بر انجام آن وادار کنی.
قرآن، پاداش و مقام **مجاهدان** بزرگ و سخت کوش را برتر دانسته و می فرماید: «فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ عَلَى الْفَاعِلِينَ أَجْرًا عَظِيمًا» [۴۹]

← مهم تر باشد

در انجام کارها، رعایت «اهم و مهم»، نشان **عقل** و عاقبت اندیشی و مصلحت شناسی است و **اسلام**، در کارها به آنچه که لازم تر و مفیدتر و مهم تر است تشویق می کند، چه در امتحان، چه در عبادت، چه در **انفاق**.
پیامبر اسلام فرموده است: «لَا صَدَقَةَ وَ دُورِجِمِ مُتَحَاجًّا» [۵۰]
با وجود بستگان **نیازمند**، **انفاق** و **کمک** به دیگران بی ارزش است.
و علی - علیه السلام - می فرماید: «لَا قُرْبَةَ يَلْتَوَافِلُ إِذَا أُضْرَتْ يَالْقَرَائِضِ» [۵۱]
هر گاه **نمازهای مستحب**، به نمازهای **واجب** ضرر برسانند، آنگونه عبادت، موجب **قرب** به خدا نخواهد بود.

← اثرش پایدارتر باشد

برکت، آثار فراوان و فواید ماندگار یک عمل و **انسان** است. کاری و عبادتی صفت **کمال** دارد که آثار آن زودگذر و ناپایدار نباشد.
علی - علیه السلام - می فرماید: «رُبَّ سَيِّئٍ أُنْمِي مِنْ كَثِيرٍ» [۵۲] چه بسا کارهای کم و ناچیز، که از کارهای بسیار، **رشد** و **نمو** بیشتری دارد. برخی از تألیفات و اقدامات شایسته و مراکز خدماتی به اندازه ای خیر و **برکت** و آثار وجودی دارد که بسیاری از آثار و نوشته ها و اعمال، فاقد آن است.
پس برکت نیز یکی از شرایط کمال عبادات است.

← در خط پیامبر باشد

کمال عبادات و اعمال، آن است که در مسیر و خط سنت و **سیره** پیامبر - صلی الله علیه و آله و سلم - و اولیاء دین باشد، نه بر اساس تشریفات یا سنت های موروثی از نیاکان یا محیط و خواسته مردم. عبادت، هر چه به روش **معصومین** - علیهم السلام - نزدیک تر باشد ارزشمندتر است.

← سبقت داشته باشد

در عبادات و کارهای نیک، سابقه ارزش دارد و پیشینازی به این گونه امور، ملاک کمال است. **قرآن**، به طور مکرر، فرمان «سارعوا» و «سابقوا» دارد. در جایی می فرماید: «لَا يَسْتَوِي مِنْكُمْ مَنْ أَنْفَقَ مِنْ قَبْلِ الْفَتْحِ وَ قَاتَلَ أُولَئِكَ أَكْبَرُ مِنْ الَّذِينَ أَنْفَقُوا مِنْ بَعْدِ وَ قَاتَلُوا وَ كَلَّا وَعَدَّ اللَّهُ الْخُسْفَى» [۵۳]
مسلمانانی که پیش از فتح مکه، **انفاق** و **جهاد** کردند، **پاداش** بیشتری دارند از آنان که پس از فتح مکه **انفاق** و **مبارزه** کردند. گر چه خداوند به هر دو گروه، وعده پاداش داده است.
پس **سبقت** در کارهای شایسته (**انفاق** و **جهاد**) از ملاک های کمال است. در حدیثی می خوانیم، علی - علیه السلام - فرمود:
«لَا يَتِمُّ الْمَعْرُوفُ إِلَّا بِثَلَاثِ خِصَالٍ: تَجْعِيلِهِ وَ تَصْغِيرُهُ وَ سِتْرُهُ» [۵۴] کار خیر، زمانی ارزش بیشتر دارد که هم زودتر انجام گیرد، هم انجام دهنده آن را کوچک پندارد (و به آن **مغرور** نشود) و هم پنهانی و دور از **تظاهر** انجام گیرد.
از این رو، بهترین نماز، **نماز اول وقت** است و هر چه از اول وقت دورتر شود، فضیلتش کمتر می شود. در **اذان** که شعار رسمی ماست، می گوئیم: «حَيَّ عَلَى الصَّلَاةِ، حَيَّ عَلَى الْفَلَاحِ، حَيَّ عَلَى خَيْرِ الْعَمَلِ». به سوی نماز و رستگاری و بهترین کارها بشتاب...!

← در شرایط دشوار انجام شود

کار نیک و عبادتی که در شرایط سلطه **ستم** و **طاغوت** ها انجام گیرد، چون **فداکاری** بیشتری می خواهد و تأثیر فراوان تر دارد، ارزشمندتر است. آنجا که فشارهای محیط بیرون و غرائز درون، دست به دست می دهد تا مانع عبادت و **عبودیت** شود، غلبه بر این فشارها و پرستش خدا، ارزش و کمال است.
قرآن در **ستایش** از مؤمنان راستین می گوید: «وَ لَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَائِمٍ» [۵۵]
در **راه خدا** از ملامت هیچ ملامتگری هراس ندارند.
در جای دیگر می فرماید: «الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ رِسَالَاتِ اللَّهِ وَ يَخْشَوْنَهُ وَ لَا يَخْشَوْنَ أَحَدًا إِلَّا اللَّهَ» [۵۶]
آنان، پیام های الهی را می رسانند و از او می ترسند و از احدی جز **خداوند** نمی ترسند.
آری... آنان که در محیط فاسد و سلطه **ظالم**، خود و **دین** خود را حفظ می کنند (مانند **همسر فرعون**) از مقام بالاتری برخوردارند.

← نشاط و دوام داشته باشد

بی نشاطی در عبادت، نشانه ای از **نفاق** است. قرآن منافقان را چنین توصیف می کند که وقتی به نماز می ایستند، **نشاط** ندارند. [۵۷]
در مقابل، **نشاط** بندگی، ارزش است و نیز **تداوم** عبادت، کمال آفرین است. در **احادیث**، اعمال اندکی که پیوسته و مستمر باشد، بهتر از عبادت زیاد ولی همراه با **تنبلی** و **ملاط** و رها کردن به شمار آمده است. **قرآن** وعده پاداش ها و بهره مندی های زیاد در **علم** و **فکر** و... به کسانی داده که در طریقت **اسلام**، پایدار باشند: «وَ أَنْ لَوْ اسْتَقَامُوا عَلَى الطَّرِيقَةِ لَأَسْقِينَهُمْ مَاءً غَدَقًا» [۵۸]

← عبادت خود را بزرگ نشمارد

انسان های مغرور، عبادت خود را بزرگ و مهم می بینند و از این راه، دچار تباهی اعمال می شوند. شرط کمال عبادت آن است که عابد، عبادتش را زیاد نبیند و مغرور نشود.

امام سجّاد در دعای «مکارم الاخلاق» از خداوند چنین می طلبد:

«اللَّهُمَّ عَبْدُنِي لَكَ وَ لَا تُفْسِدُ عِبَادَتِي بِالْعُجْبِ» خدایا به من توفیق عبادت بده و عبادتم را با «عجب» تباه مساز.

احادیث بسیاری به این مضمون است که انسان عبادات و کارهای نیک خود را بزرگ نشمارد. خداوند در قرآن، از عبادت و تسبیح بسیار فرشتگان و ذکر دائمی آنان یاد می کند. [۵۹]

شاید به این جهت که بندگان روی زمین، مغرور چند رکعت نماز و عبادت خود نشوند.

← با بصیرت باشد

آگاهی عمیق و بصیرت و اندیشه در دین، رمز ارزشمندی کارها و عبادات است و بدون آن عمل، فاقد ارزش لازم است.

پانویس

- ↑ طبری، محمد بن جریر، جامع البیان، ج ۱، ص ۱۶۱.
- ↑ قرطبی، محمد بن احمد، الجامع لاحکام القرآن، ج ۱، ص ۲۲۵.
- ↑ طبرسی، فضل بن حسن، مجمع البیان، ج ۱، ص ۶۱.
- ↑ فیومی، احمد بن محمد، المصباح المنیر، ج ۲، ص ۱۴۲.
- ↑ طریحی، فخرالدین، مجمع البحرین، ج ۲، ص ۱۰۵.
- ↑ راغب اصفهانی، حسین بن محمد، المفردات فی غریب القرآن، واژه «عبد»، ص ۳۱۹.
- ↑ معجم الفروق اللغویه، ج ۲، ص ۳۴۹.
- ↑ لسان العرب، ج ۲، ص ۳۷۲.
- ↑ فیومی، احمد بن محمد، المصباح المنیر، ج ۲، ص ۱۴۲.
- ↑ اقرب الموارد، ج ۲، ص ۷۲۶.
- ↑ مفتاح الفلاح، ص ۲۸۷.
- ↑ زبیدی، مرتضی، تاج العروس، ج ۸، ص ۳۳۰.
- ↑ لسان العرب، ج ۲، ص ۳۷۲.
- ↑ صحاح، ج ۲، ص ۵۰۲.
- ↑ قرطبی، محمد بن احمد، الجامع لاحکام القرآن، ج ۱۷، ص ۵۶.
- ↑ لسان العرب، ج ۲، ص ۳۷۲.
- ↑ المیزان، ذیل آیه ایابک نعبد....
- ↑ تهذیب الاصول، ج ۱، ص ۱۱۱.
- ↑ الحدائق الناضره، ج ۲، ص ۱۷۷.
- ↑ نهایة الافکار، ج ۱، ص ۱۸۲.
- ↑ فوائد الاصول، ج ۱، ص ۱۲۸.
- ↑ محاضرات فی اصول الفقه، ج ۲، ص ۱۸۴.
- ↑ علامه بلاغی، آلاء الرحمان، ذیل آیه ایابک نعبد
- ↑ مرتضی مطهری، خدمات متقابل اسلام و ایران، ص ۲۰۵.
- ↑ لسان العرب، ج ۲، ص ۳۷۲.
- ↑ راغب اصفهانی، حسین بن محمد، المفردات فی غریب القرآن، ص ۳۱۹.
- ↑ لسان العرب، ج ۲ / ۲، ص ۳۷۲.
- ↑ مجلسی، محمدباقر، بحارالانوار، ج ۷۰، ص ۲۵۴.
- ↑ منتهی الارب، ج ۲، ص ۷۸۸.
- ↑ منتخب اللغات، واژه عبادت، فرهنگ معین، ج ۲، ص ۲۲۷۲.
- ↑ زبیدی، مرتضی، تاج العروس، ج ۸، ص ۲۳۱-۲۳۰.
- ↑ الصحاح، ج ۲، ص ۵۰۲.
- ↑ راغب اصفهانی، حسین بن محمد، المفردات فی غریب القرآن، ص ۳۱۹.
- ↑ اقرب الموارد، ج ۲، ص ۳۷۲.
- ↑ تهذیب الاصول، ج ۱، ص ۱۱۱.
- ↑ المنجد، واژه «عبد».
- ↑ زبیدی، مرتضی، تاج العروس، ج ۸، ص ۳۳۰.
- ↑ لسان العرب، ج ۲، ص ۳۷۱.
- ↑ مجلسی، محمدباقر، بحارالانوار، ج ۸۷، ص ۱۹۸.
- ↑ المصنف، ج ۶، ص ۴۶۱.
- ↑ مختلف الشیعه، ج ۵، ص ۱۷۲.
- ↑ مجلسی، محمدباقر، بحارالانوار، ج ۳۷، ص ۱۵۴.
- ↑ کافی، ج ۶، ص ۱۸.
- ↑ شرح الاسماء الحسنی، ص ۹۰.
- ↑ تهذیب الاصول، ج ۱، ص ۱۱۱.
- ↑ سوره توبه/۹، آیه ۱۱۷.
- ↑ سوره سجده/۳۲، آیه ۱۵.
- ↑ قصارالجمال، ج ۲، ص ۷۴.
- ↑ سوره نساء/۴، آیه ۹۵.
- ↑ نهج الفصاحه، ص ۵۲۲.
- ↑ الحیاه، ج ۱، ص ۳۱۸.
- ↑ نهج البلاغه، وصیت ۳۱.
- ↑ سوره حدید/۵۷، آیه ۱۰.
- ↑ قصارالجمال، ج ۲، ص ۳۰.
- ↑ سوره مائده/۵، آیه ۵۴.
- ↑ سوره احزاب/۳۲، آیه ۳۹.

↑ ۵۷. سوره نساء/۴، آیه ۱۴۲
↑ ۵۸. سوره جن/۷۲، آیه ۱۶
↑ ۵۹. سوره انبیا/۲۱، آیه ۲۰

منبع

اندیشه قم

رده‌های این صفحه : [اخلاق اسلامی](#) | [عبادت](#)